הצפון הישן //
סיור בכפריה הפלסטיניים של צפון תל־אביב

الشمال القديم //
جولة في القرى الفلسطينية في شمال تل أبيب

6

كتب // ميخائيل يعقوبسون
تصوير // ميخال بار أور

כתב // מיכאל יעקובסון
צילמה // מיכל בר-אור

תל־אביב לא צמחה מן החולות. בתחומי העיר המוכרת לנו היום חיו עד 1948 אלפי פלסטינים בשבעה כפרים, שלושה מהם באיזור שהוא היום צפון תל־אביב. סיור ברובד הפחות מוכר של צפון העיר חושף את המקומות שהלכו ונמחקו עם השנים: אוניברסיטת תל־אביב, שיכון בבלי, מגדל המאה, גן העצמאות ומלון הילטון – כל אלה יושבים היום על מקומות בהם חיו ומתו עד 1948 אלפי פלסטינים שאינם עוד פה היום, ובינתיים עודם אינם.

את הסיור שלפנינו נתחיל בקמפוס אוניברסיטת תל־אביב, שם היה הכפר אלשיח' מונס. נמשיך אל סמוך למגדלי "YOO", שם היה הכפר ג'מאסין אלע'רבי, משם נעבור אל המתחם שבין הרחובות ארלוזרוב, ז'בוטינסקי ואבן גבירול, שם שכן הכפר סמיל, ונסיים למרגלות מלון הילטון, מעל לים, שם נמצאים שרידיו של בית הקברות המוסלמי הישן. בשל המרחק בין האתרים, יש להצטייד באופניים, בדמי נסיעה בתחבורה ציבורית או ברכב.

אלשיח' מֻוָנִס الشيخ مونّس

מספר תושבים בשנת 1948 // 2,239	عدد السكان في العام ١٩٤٨// 2,239
מספר בתים בשנת1948 // 529	عدد البيوت في العام ١٩٤٨// 529
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // חקלאות, פרדסנות, מסחר ושירותים.	مصادر المعيشة الأساسية ١٩٤٨ // الزراعة والبيارات والتجارة والخدمات
בתי ספר // שני בתי ספר (נהרסו).	مدارس في القرية // مدرستان (هُدمتا).
אתרי דת // בית קברות (נהרס בחלקו), קבר שיח' מונס (נהרס).	مواقع دينية // مقبرة (هُدمت جزئيا)، قبر الشيخ مؤنس (هُدم).
תאריך כיבוש // ה־30 במרץ 1948	تاريخ الاحتلال // ٣٠ آذار ١٩٤٨

היכן נמצאים הפליטים // לוד, שכם, אוסטרליה, ירדן, מדינות המפרץ, עיראק, צפון אפריקה, אירופה, קנדה, ארצות הברית.	أين يتواجد اللاجئون اليوم // في اللد وأستراليا والأردن ودول الخليج والعاق وشمال أفريقيا وأوروبا وكندا والولايات المتحدة
יישובים יהודיים על אדמות הכפר // תל־אביב: קמפוס אוניברסיטת תל־אביב, פארק הירקון, שיכון ל', סביוני רמת אביב, שכונת רמת אביב, שכונת אפקה, שכונת הדר יוסף.	بلدات يهودية على أراضي القرية // تل أبيب: حرم جامعة تل أبيب، متنزه هيركون، شيكون ل. سبيوني رمات أبيب، حي رمات أبيب، حي أفيكة، حي هدار يوسف

תמונת שער: חומת בית הקברות עבד אלנבי על רקע מלון הילטון תל־אביב //
صورة الغلاف: سور مقبرة عبد النبي ومن ورائها فندق هيلتون تل أبيب

لم تنشأ تل أبيب من الرمال. في حدود المدينة المعروفة لنا اليوم عاش حتى العام ١٩٤٨ آلاف الفلسطينيين في سبع قرى، ثلاثة منها كانت في المنطقة التي تشكل اليوم شمال تل أبيب. تكشف جولة في المستوى غير المعروف لشمال المدينة المواقع التي امّحت مع مرور الزمن: جامعة تل أبيب وشيكون بابلي ومجدال همئاة وجان هعتسمؤوت وفندق هيلتون ـ كلها تقوم على مواقع عاش ومات فيها حتى العام ١٩٤٨ آلاف الفلسطينيين غير الموجودين هنا اليوم.

نبدأ الجولة في حرم جامعة تل أبيب حيث كانت قرية الشيخ مُؤنِس. نواصل السير إلى المنطقة بجوار أبراج YOO، حيث كانت قرية جماسين الغربي ومن هناك نواصل السير إلى المنطقة بين شارع ألوزوروف وجابوتينسكي وإبن جبيرول، حيث كانت قرية صمّيل وننتهي عند فندق هيلتون، على البحر، حيث آثار المقبرة الإسلامية القديمة. بسبب المسافة بين المواقع، ينبغي التزوّد بدراجة أو بكلفة السفر في المواصلات العامة بالسيارة.

ג'מאסין אלע'רבי الجمّاسين الغربي

מספר תושבים בשנת 1948 // 1,253	عدد السكان في١٩٤٨ // 1,253
מספר בתים בשנת 1948 // לא ידוע	عدد البيوت في ١٩٤٨ // غير معروف
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // חקלאות, פרדסנות, מסחר ושירותים.	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ // زراعة وبيارات تجارة وخدمات
בתי ספר // לא היו.	مدارس في المكان // لم تكن
אתרי דת // בית קברות (נהרס)	مواقع دينية // مقبرة (هُدمت)
תאריך כיבוש // ה-17 במרץ 1947	تاريخ الاحتلال // ١٧ آذار ١٩٤٧
היכן נמצאים הפליטים // לא ידוע	أين يتواجد اللاجئون حاليا // غير معروف
יישובים יהודיים על אדמות הכפר // תל־אביב: שכונת גבעת עמל	بلدات يهودية على أراضي القرية // تل أبيب: حي جفعات عمال

סֶמֵיל (אלמסעודיה) المسعودية

מספר תושבים בשנת 1948 // 986	عدد السكان في١٩٤٨ // 986
מספר בתים בשנת 1948 // 190	عدد البيوت في ١٩٤٨ // 190
מקורות פרנסה עיקריים עד 1948 // חקלאות, פרדסנות, מסחר ושירותים	مصادر المعيشة الأساسية حتى ١٩٤٨ // الزراعة والبيارات والتجارة والخدمات
בתי ספר // בית ספר לבנים (נהרס)	مدارس في الموقع // مدرسة للبنين (هُدمت).
אתרי דת // בית קברות (נהרס), קבר שיח' (נהרס)	مواقع دينية // مقبرة (هُدمت)، قبر شيخ (هُدم).
תאריך כיבוש // ה-25 בדצמבר 1947	تاريخ الاحتلال // ٢٥ كانون الأول ١٩٤٧
היכן נמצאים הפליטים // לוד, ג'לג'וליה ועוד	أين يتواجد اللاجئون حاليا // اللد وجلجولية وسواهما
יישובים יהודיים על אדמות הכפר // תל־אביב: מתחם סמל	بلدات يهودية على أراضي القرية // تل أبيب ـ منطقة سيمل

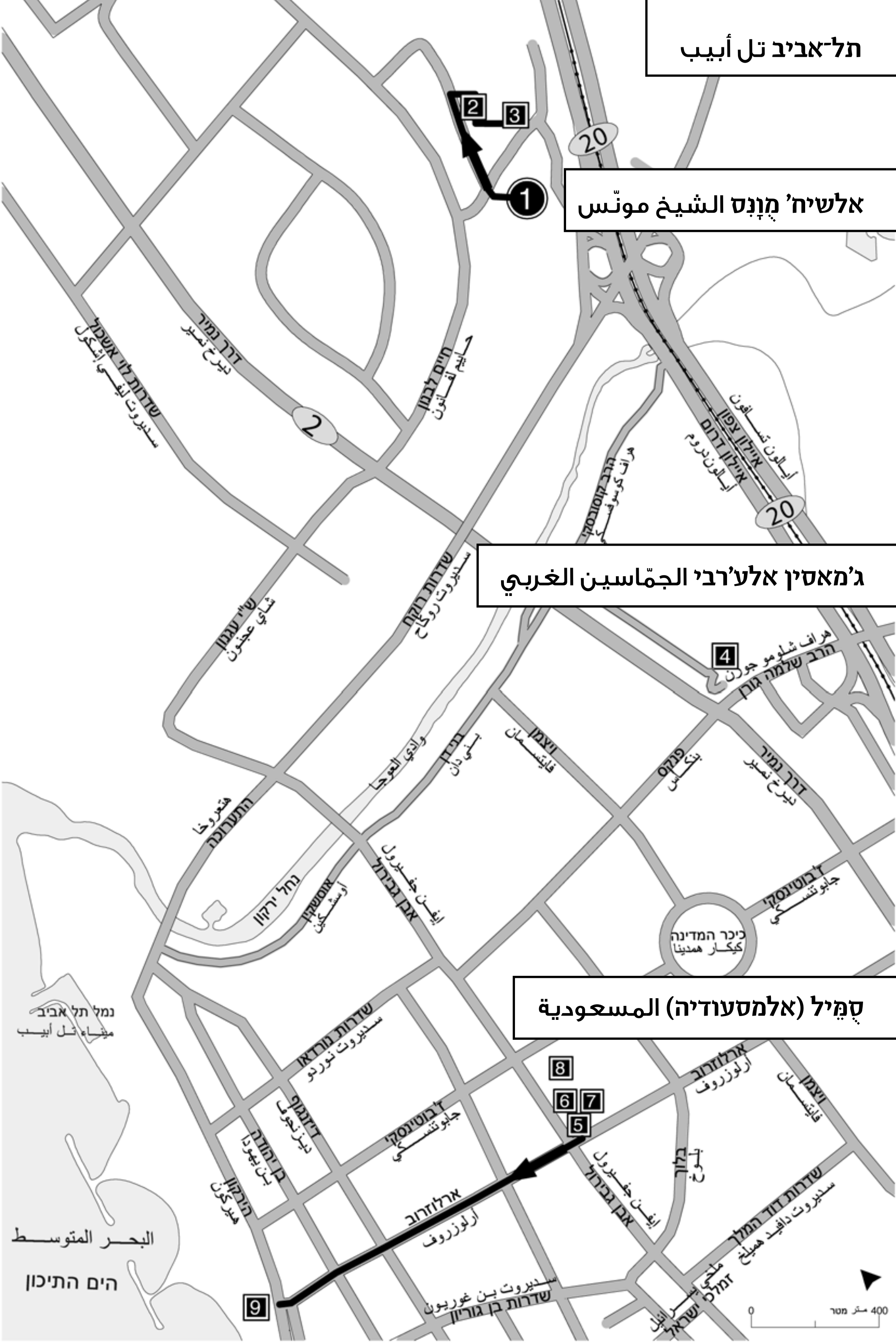

תל־אביב تل أبيب
אלשיח' מֻוָנִס الشيخ مونّس
ג'מאסין אלע'רבי الجمّاسين الغربي
סֻמֵּיל (אלמסעודיה) المسعودية
1
2
3
4
5
6
7
8
9
20
2
שדרות לוי אשכול
سديروت ليفي إشكول
דרך נמיר
ديرخ نمير
חיים לבנון
حاييم لفانون
איילון צפון
أيالون تسافون
איילון דרום
أيالون دروم
הרב קוסובסקי
هراف كوسوفسكي
שדרות רוקח
سديروت روكاح
ש"י עגנון
شاي عجنون
הרב שלמה גורן
هراف شلومو جورن
התערוכה
هتعروخا
נחל ירקון
وادي العوجا
בני דן
بني دان
ויצמן
فايتسمان
פנקס
بنكاس
אוסישקין
أوسيشكين
אבן גבירול
إيفن جفيرول
ז'בוטינסקי
جابوتنسكي
כיכר המדינה
كيكار همدينا
נמל תל אביב
ميناء تل أبيب
שדרות נורדאו
سديروت نوردو
ארלוזורוב
أرلوزوروف
דיזנגוף
ديزنجوف
בן יהודה
بن يهودا
הירקון
هيركون
בלוך
بلوخ
שדרות דוד המלך
سديروت دافيد هميلخ
سديروت بن غوريون
שדרות בן גוריון
מלכי ישראל
ملخي يسرائيل
البحر المتوسط
הים התיכון
0
400 متر מטר

פרטי המסלול
تفاصيل المسار

עברית	العربية
סוג מסלול // משולב – ברכב וברגל	نوع المسار // مدمج . في السيارة وسيرا على الأقدام
נקודת מוצא // אוניברסיטת תל־אביב, החניון מאחורי בית הספר להנדסאים בקמפוס רמת אביב.	نقطة البداية // جامعة تل أبيب. الموقف وراء كلية الهندسيين في حرم رمات أفيف.
נקודת סיום // גן העצמאות, למרגלותיו הדרומיים של מלון הילטון, צמוד לקבר השיח'.	نقطة النهاية // حديقة هعتسمؤوت، عند فندق هيلتون من جنوبه، بمحاذاة قبر الشيخ.

עברית	العربية
הגעה ברכב // חניוני אוניברסיטת תל־אביב פתוחים לקהל בתשלום.	بالسيارة // مواقف جامعة تل أبيب المفتوحة للجمهور برسوم
הגעה בתחבורה ציבורית // קווים 24, 31, או 271 של דן. למגיעים ברכבת יש לרדת בתחנת האוניברסיטה, תל־אביב.	بالمواصلات العامة // خطوط ٢٤، ٣١ أو ٢٧١ لشركة دان. للمسافرين بالقطار ينبغي النزول في محطة جامعة تل أبيب.
אורך המסלול // קטעי ההליכה קצרים מאד, כמה עשרות מטרים בכל אתר.	طول المسار // مقاطع السير قصيرة جدا، بضع عشرات الأمتار في كل موقع.
משך המסלול // כשלוש שעות	مدة المسار // ثلاث ساعات.
דרגת קושי // קל	درجة الصعوبة // سهلة
מקום למלא בו מים // באוניברסיטת תל־אביב, במרכז המסחרי בשכונת בבלי, ברחוב אבן גבירול, בברזיות בגן העצמאות.	مكان التزوّد بالمياه // في جامعة تل أبيب، في المركز التجاري في حي بابلي، في شارع ابن جبيرول، في حنفيات حديقة هعتسمؤوت.
עונה מומלצת // כל השנה	الموسم المفضّل // طيلة السنة

אותו מוסד, שתפקידו להוביל את החינוך הגבוה בישראל, את הפלורליזם והנאורות, לא רק שמחק מעל פני האדמה יישוב שלם שבו בוצע טיהור אתני על ידי מדינת ישראל, אלא אף מסרב במשך שנים רבות להציב אפילו שלט זיכרון למה שהיה כאן.

שיח' מונִס

הסיור שלנו מתחיל בחלקו הדרומי של קמפוס אוניברסיטת תל-אביב. פרנסי האוניברסיטה העדיפו לקרוא לקמפוס על שמה של שכונת המגורים "רמת אביב", שהוקמה בסביבתו בשנות החמישים, אך הקמפוס עצמו שוכן על מה שעד 1948 היה הכפר שיח' מונס. אותו מוסד, שתפקידו להוביל את החינוך הגבוה בישראל, את הפלורליזם והנאורות, לא רק שמחק מעל פני האדמה יישוב שלם שבו בוצע טיהור אתני על ידי מדינת ישראל, אלא אף מסרב במשך שנים רבות להציב אפילו שלט זיכרון למה שהיה כאן.

الشيخ مؤنس

تبدأ جولتنا هذه في الجزء الجنوبي لحرم جامعة تل أبيب. فضّل مسؤولو الجامعة أن يسموا الحرم الجامعي على أسم الحي السكني «رمات أبيب»، الذي أقيم في الخمسينيات، هذا فيما الحرم نفسه قائم على ما كان حتى العام ١٩٤٨ قرية الشيخ مؤنس. هذه المؤسسة التي من المفترض أن تدير دفة التعليم العالي في إسرائيل وترفع علم التعددية والتنوّر، ليس أنها مسحت عن وجه الأرض بلدة كاملة تعرضت لتطهير عرقي بأيدي دولة إسرائيل، بل ترفض منذ سنوات طويلة مجرّد تثبيت لافتة ذكرى لما كان هنا.

מצבות קברים מוקפות עדיין בגדרות הברזל המקוריות בבית הקברות של שיח' מונס //
شواهد قبور مُحاطة إلى الآن بأسيجة حديد أصلية في مقبرى الشيخ مؤنس

דרומית לבניין בית הספר להנדסאים של אוניברסיטת תל־אביב, חוצים את רחוב ג'ורג' וייז ונכנסים לשדה עזוב. במקום זה נמצא בית הקברות של הכפר. 1 עדיין ניתן לזהות בין השיחים והעשבים הגדלים פרא גדר מסוגננת, המסמנת חלקת קבורה משפחתית, גדרות ברזל מעוטרות שגידרו חלקות משפחתיות של מכובדים מבני הכפר, וכן כמה מצבות קבורה, מהן נשדדו לפני זמן רב לוחות השיש שציפו אותן.

<u>כאן עליכם להיזהר!</u> שוטטות של למעלה מחמש דקות במתחם תוביל אליכם נציג מהמתחם הסמוך, המוחזק על ידי --------. אך אל דאגה, מדובר בביקורת שגרתית ולא תעוכבו יתר על המידה. יתכן כי סוכן ה-------- יבקש מכם לעזוב את המקום בטענה שמדובר בשטח פרטי, אך על פי

جنوب كلية الهندسيين التابعة لجامعة تل أبيب، نقطع شارع جورج فايز وندخل حقلا متروكا. الحقل هو موقع مقبرة القرية. 1 لا يزال بإمكاننا أن نرى بين الشجيرات والأعشاب العالية سياجا مصممة تشير إلى موقع دفن إحدى العائلات، أسيجة حديدية مزينة سيّجت مقاطع دفن عائلات وجهاء من القرية، وكذلك عدد من شواهد القبور التي سُرقت منها مع الوقت ألواح الرخام التي غطتها.

<u>هنا عليكم أن تحذروا!</u> التجوال لأكثر من خمس دقائق في المكان سيستقدم ممثلا من الموقع المجاور وهو في ملكية .... ومع هذا لا داعي للقلق لأن الأمر بشأن حراسة عادية ولن تتأخروا بسببها فوق العادي. يُمكن أن يطلب منكم وكيل ألـ.................... أن تغادروا الموقع بحجة أنه ملك

هذه المؤسسة التي من المفترض أن تدير دفة التعليم العالي في إسرائيل وترفع علم التعددية والتنوّر، ليس أنها مسحت عن وجه الأرض بلدة كاملة تعرضت لتطهير عرقي بأيدي دولة إسرائيل، بل ترفض منذ سنوات طويلة مجرّد تثبيت لافتة ذكرى لما كان هنا.

תוכנית בניין עיר 2642 מסומן השטח כשמורת טבע. אל תעניקו לו את העונג לבלבל אתכם. בכל מקרה, גם אם ברשותכם מצלמה, מומלץ שלא לצלם את מבני ה------ הגובלים בשטח בית הקברות, ובכך למנוע מעצמכם אי נעימות. עדיין ניתן להתרשם מהקברים שמצבותיהם נבזזו במהלך השנים.

הכפר שיח' מונס צוין לראשונה במפת ז'קוטין הצרפתית משנת 1799, בשמו הישן אלד'הר (הגב). על פי הסברה, השם שיח' מונס מקורו בקבר שיח' שנמצא היה בתחומי הכפר ולא שרד. הכפר היה מוקף בשנים עברו בפרדסים רבים, בהם התאמנו לא מעט מאנשי המחתרות העבריות. כך נוצרו קשרים מורכבים בין תושבי הכפר לאנשי הלח"י וה"הגנה". ערב המלחמה נפגשו ראשי הכפר עם נציגי ה"הגנה". הנהגת הכפר הבטיחה שבתמורה לשלום עם הכוחות היהודים, ימנעו כניסת כוחות זרים ערביים לכפר. מייד לאחר מכן, בינואר 1948, רוקנו לוחמים יהודים את הכפר ג'מאסין, שבשרידיו נבקר בהמשך, ואת הכפר ג'רישה. תושביהם הפליטים עברו לגור בתחומי הכפר שיח' מונס.

خاص، إلا إنه وفق خارطة بناء المدينة رقم ٢٦٤٢ فإن المنطقة مخصصة لتكون محمية طبيعية. فلا تمنحوه فرصة أن يخربطكم. على أي حال، حتى لو كانت بحوزتكم كاميرة فإننا لا نوصي بتصوير مباني .... المحاذية لموقع المقبرة حتى توفروا على أنفسكم بعض المتاعب. لا يزال بالأمكان أن تروا القبور التي تم نهبها مع الزمن..

تم ذكر قرية الشيخ مؤنس لأول مرة في خارطة جكوتين الفرنسية من العام ١٧٩٩ باسمها القديم الظهر. ويُقدر أن مصدر الأسم، الشيخ مؤنس، هو في قبر الشيخ الذي كان في حدود القرية واندثر. كانت القرية محاطة في سنوات مضت بالبيارات الكثيرة التي تدرب فيها عناصر المنظمات اليهودية. وهكذا تطورت علاقات مركبة بين أهالي القرية وبين عناصر من منظمات مثل ليحي والـ «هجاناة». عشية الحرب التقى وجهاء القرية مع ممثلي ألـ «هجاناة». وعد الوجهاء بأنهم سيمنعون قوت عربية غريبة من دخول القرية مقابل تعهد من القوات اليهودية بضمان سلامة القرية. بعد ذلك، في كانون الثاني ١٩٤٨، أخلى مقاتلون يهود قرية جماسين الذي

תושבי שיח' מונס התפרנסו בעיקר מעיבודם של שטחי חקלאות גדולים שהיו בבעלותם מזרחית לשטח הבנוי של הכפר, באיזור בו כיום נמצא פארק הירקון והשכונות הדר יוסף, תל ברוך ומעוז אביב. החל מהמאה ה-19 החלו תושבי שיח' מונס לגבות מס מעבר מהעוברים בגשר הירקון, ועם התפתחותה של תל־אביב, בראשית המאה ה-20, החלו להעניק שירותים שונים לשכניהם וכן לפתח את תחום הפרדסנות. הנהגת היישוב העברי ראתה בכפר יעד אסטרטגי, היות וממנו ניתן היה לחלוש על כל תל־אביב ועל שדה התעופה "שדה דב" הסמוך. ערב המלחמה עזבו מרבית תושבי הכפר את בתיהם בעצת שכניהם היהודים, וכן בעקבות מצור שהטילה בחודש מרץ 1948 חטיבת אלכסנדרוני על מרבית דרכי הגישה לכפר, וכך גרמה לניתוקו מיפו. את הדרכים מן הכפר וצפונה, לעומת זאת, השאירו

سنتجول في آنقاضه لاحقا، وقرية الجريشة. سكانه اللاجئون انتقلوا للعيش في حدود قرية الشيخ مؤنس.

اعتاش سكان السيخ مؤنس أساسا من فلاحة مساحات واسعة من الأرض التي امتلكوها في الجهة الشرقية من المناطق السكنية حيث يقوم اليوم منتزه اليركون وحي هدار يوسف وتل باروخ ومعوز أبيب. في مطلع القرن التاسع عشر بدأ سكان الشيخ مؤنس يجبون ضريبة على المارين فوق جسر اليركون. ومع تطور تل أبيب في بداية القرن العشرين بدأوا بتوفير خدمات لجيرانهم وتطوير فرع البيارات. رأت قيادة الاستيطان اليهودي في القرية هدفا استراتيجيا خاصة أنه كان بالإمكان أن يشرفوا منه على تل أبيب برمتها وعلى مطار «سديه دوف» المجاور. عشية الحرب رحل معظم

اعتاش سكان السيخ مؤنس أساسا من فلاحة مساحات واسعة من الأرض التي امتلكوها في الجهة الشرقية من المناطق السكنية حيث يقوم اليوم منتزه اليركون وحي هدار يوسف وتل باروخ ومعوز أبيب.

הכוחות העבריים פתוחות, וכך, ב-30 במרץ 1948 היה הכפר כבר נטוש. כל תושביו עזבוהו, למעט זקן בודד שנלקח על ידי הכוחות למעצר למחנה יונה, ששכן בתחומי גן העצמאות, בו נבקר בהמשך.

עם התרוקנותו של הכפר, יושבו בבתים פליטים יהודים. לאחר תקופה מסוימת נהרסו מרבית הבתים, ואת מקומם תפס הקמפוס האוניברסיטאי המתרחב.

עד לסוף שנות השמונים ניצבו מבנים רבים מהכפר בשטח זה, בחלקו הדרומי של הקמפוס. עם הקמתם של מבנים חדשים בקמפוס, הרסה הנהלת אוניברסיטת תל־אביב את המקום ולא נותר שריד לכפר – למעט מספר מבנים וחלק מבית הקברות. שלושת המבנים ששרדו הם וילה ענקית מהחלק הצפוני של הכפר, שהפכה למרכז הרישום לאוניברסיטה, דרכו עובר כל מי שמעוניין להירשם ללימודים. מבנה זה שוכן כיום בקצה רחוב קלצ'קין לצד גן קארטר. בשל המרחק הרב שבין השטח שמדרום לקמפוס, בו שוכן בית הקברות ובו אנו

السكان عن بيوتهم وفق نصيحة من جيرانهم اليهود وكذلك بسبب حصار فرضته في شهر آذار ١٩٤٨ لواء الأكسندروني على غالبية الطرق المؤدية إلى القرية وهو ما تسبب في عزلها عن يافا. الطرق من القرية شمالا تركتها القوات العبرية مفتوحة وهكذا في ٣٠ آذار ١٩٤٨ كانت القرية مهجورة. كل سكانها رحلوا عنها سوى مسنّ وحيد اقادته القوات العبرية إلأى المعتقل في معسكر يونة الذي كان في موقع حديقة هعتسمؤوت الذي سنزوره لاحقا.

مع إخلاء القرية، تمّ توطين لاجئين يهود في بيوتها. بعد ذلك تم هدم معظم البيوت التي احتل مكانها الحرم الجامعي الآخذ بالتوسع.

حتى نهاية الثمانينيات كانت لا تزال قائمة في المكان عدد من بيوت القرية، في الجزء الجنوبي من الحرم الجامعي. ومع إقامة المباني الجديدة في الحرم فقد هدمت إدارة الجامعة الموقع ولم يبق أُثر للقرية ـ عدا القليل من المباني ومقبرة القرية. المباني الثلاثة التي بقيت هي فيلا كبيرة من القسم الشمالي للقرية، التي تحولت إلى مركز

נמצאים עכשיו, לבין מרכז הרישום המצוי מצפון לקמפוס, והן בשל השינויים הרבים שעבר בניין הרישום במהלך השנים, מומלץ לוותר על ההליכה אליו. בניין נוסף שהותירה האוניברסיטה מהכפר הנו מבנה חוגים ציבורי ברחוב חיים לבנון. מבחוץ הוא אינו מעניין במיוחד, אך בפנים המבנה ניתן להתרשם מרצפת בית מגורים המורכבת ממרצפות מעוטרות.

מבית הקברות נמשיך אל האתר שאותו מכנה האוניברסיטה "הבית הירוק". **2** הבית שוכן דרומית־מערבית לבית הספר לעבודה סוציאלית, על רחוב ד"ר ג'ורג' וייז ומאחורי בית הספר להנדסאים. הוא נמצא מחוץ לגדר הקמפוס, כך שניתן להגיע לבניין באופן חופשי ומבלי לעבור בידוק ביטחוני. הבניין משרת את אוניברסיטת

التسجيل للجامعة يمرّ عبره كل معني بالتسجيل للدراسة. يقوم هذا المبنى اليوم في طرف شارع كلتشكين بجانب حديقة كارتر. بسبب البُعد الكبير بين المنطقة في جنوب الحرم حيث المقبرة التي نتواجد فيها الآن، وبين مركز التسجيل في شمال الحرم، وبسبب التغييرات التي أُدخلت على هذا المركز مع مرور الوقت، من المفضل التنازل عن الوصل إليه. مبنى آخر أبقته الجامعة من القرية هو مبنى في شارع حاييم لبانون. المبنى غير ذي أهمية خاصة من الخارج إلا أنه يُمكن أن نرى في الداخل أرضيته المرصوفة ببلاط منقوش.

نواصل السير من المقبرة إلى موقع تسميه الجامعة «البيت الأخضر». **2** البيت موجود جنوب غرب كلية العمل الاجتماعي في شارع د. جورج وايز خلف كلية الهندسيين. المبنى موجود خارج حدود الحرم

תושבי שיח' מונס התפרנסו בעיקר מעיבודם של שטחי חקלאות גדולים שהיו בבעלותם מזרחית לשטח הבנוי של הכפר, באיזור בו כיום נמצא פארק הירקון והשכונות הדר יוסף, תל ברוך ומעוז אביב.

תל־אביב ומכונה "הבית הירוק" מאז שיפוצו בשנת 1991. לבד מהעובדה שרשמית המבנה משמש כמועדון הסגל, תוכלו לשכור את המקום, אם תרצו, על מנת לערוך חופה או בר מצווה. באתר האינטרנט של המקום מצוין כי "המבנה העתיק של הבית הירוק משרה אווירה אינטימית ואיכותית" – אך האינטימיות והאיכות מסתירים כאן רבדים שאותם מבקשים מנהלי המקום למחוק. המבנה המקורי היה גדול בהרבה ממה שניתן לראות היום: חלקו הגדול נהרס, בעוד חלק אחר עבר תהליך שימור מצועצע.

בשיח' מונס אכן היה בית שכונה "הבית הירוק", אך לפי מג'דולין בידס, בתו של אחד ממנהיגי הכפר שהיה בעליו של הנכס, לא היה זה הבית המכונה כיום באותו שם, אלא בית שניצב בסמוך לו ונהרס. כיום ניתן להיכנס לבניין, לבקש רשות ולעלות לגג ממנו נשקף נוף מרהיב.

وهو ما يعني إمكانية الوصول إلى المبنى بشكل حرّ ودون الخضوع لتفتيش أمني. يخدم المبنى الجامعة ويُسمى بـ «البيت الأخضر» منذ ترميمه في العام ١٩٩١. عدا كون المبنى ناديا للسلك الأكاديمي في الجامعة فإنه بالإمكان استئجاره إذا رغبتم لحفل زفاف أو غيره. في موقع الإنترنيت الخاص بالموقع جاء أن الموقع «أن المبنى القديم للبيت الأخضر يُضفي جوا حميميا ونوعيا». إلا إن الحميمية والنوعية هنا تحجبان تفاصيل تريد إدارة الموقع محوها. المبنى الأصلي كان أكبر بكثير مما يُمكن رؤيته اليوم: فقد تم هدم الجزء الأكبر منه فيما خضع القسم الآخر لعملية ترميم وتجميل.

كان في الشيخ مؤنس بيتا يُسمى «البيت الأخضر»، لكن حسب ماجدولين بيدس، ابنة أحد قيادات القرية الذي كان صاحب الملك، فإنه ليس نفس البيت الذي يدعى بهذا الاسم حالياً، وإنما هو بيت كان بجواره وهُدم. يُمكنكم حاليا دخول البيت وطلب إذن للصعود إلى سطحه حيث يتجلى أمامك منظر مدهش.

البيتان لم يكونا وحيدين في هذا الموقع بل جزء من منطقة سكنية مكتظة بالبيوت تم محوها في العقود الأخيرة لصالح إقامة مواقف للسيارات ومبان جديدة للجامعة.

בשני מבנים קטנים סמוכים ל"בית הירוק" גרים עד היום אחרוני תושבי שיח' מונס היהודים, המסרבים להידחק גם הם מפאת האוניברסיטה. 3 מבנים אלה נמצאים בפינתו הדרום־מזרחית של הקמפוס, בלבו של מגרש חניה. הם מגודרים והגישה אליהם מוגבלת, לכן עדיף לוותר עליהם לסיור זה. בעבר, בתים אלה לא היו בודדים בנוף כפי שנראה כיום, כי אם חלק ממרקם צפוף של מבנים שנמחקו במהלך העשורים האחרונים לטובת חניונים ומבני אוניברסיטה חדשים.

في مبنيين صغيرين بجوار «البيت الأخضر» يعيش آخر السكان اليهود من الشيخ مؤنس الذين يرفضون الرحيل عن أطراف الجامعة. البيتان موجودان في الطرف الجنوبي الشرقي للحرم الجامعي وسط موقف للسيارات. 3 حولهما سياج والدخول إليهما محدود وعليه يُفضل التنازل عن زيارتهما. البيتان لم يكونا وحيدين في هذا الموقع بل جزء من منطقة سكنية مكتظة بالبيوت تم محوها في العقود الأخيرة لصالح إقامة مواقف للسيارات ومبان جديدة للجامعة.

ג'מאסין 4

חוזרים לרחוב חיים לבנון, ומשם ממשיכים לשכונת בבלי. המתניידים בתחבורה ציבורית עולים על אוטובוס בתחנת האוטובוס הקרובה. המגיעים ברכב נכנסים לשכונה מהכניסה הראשית – רחוב הרצוג. בפנייה השנייה פונים ימינה לרחוב פעמוני, וחונים בנקודה שבה את מקומם של בתי הקבלנים תופסים צריפים ישנים, אותם סביר להניח שלא הייתם מצפים למצוא בתחומי אחת מהשכונות היקרות בישראל. אלה הם שרידיו האחרונים של הכפר ג'מאסין אלע'רבי, המכונה כיום גבעת עמל. חלקו הדרומי של הכפר נהרס זה מכבר לטובת הקמתם של מגדלי מגורים יוקרתיים, וסביר להניח שלא רחוק היום שגם החלק שנותר מהכפר יפנה את מקומו לטובת מגדלי בבל החדשים.

جماسين 4

نعود إلى شارع حاييم لبانون ومن هناك إلى حي بابلي. يصعد المتنقلون في المواصلات العامة إلى الباص في المحطة القريبة. القادمون في السيارة يدخلون الحي من المدخل الرئيس ـ شارع هرتسوغ. في المنعطف الثاني ننعطف إلى اليمين إلى شارع بعموني، ونتوقف حيث تخشيبات قديمة من المرجح أنكم لم تتوقعوا توجدها في محيط أحد الأحياء الفخمة في إسرائيل. إنها آخر آثار قرية جماسين الغربي المسماة حاليا «جبعات عمال». الجزء الجنوبي من القرية هُدم من زمان لصالح إقامة أبراج سكنية فخمة ويبدو أنه لن يكون بعيدا ذاك اليوم الذي سيُهدم فيه الجزء المتبقي من القرية لصالح أبراج بابل الجديدة.

בעבר, בתים אלה לא היו בודדים בנוף כפי שנראה כיום, כי אם חלק ממרקם צפוף של מבנים שנמחקו במהלך העשורים האחרונים לטובת חניונים ומבני אוניברסיטה חדשים.

בשונה משיח' מונס, שתושביו היו עשירים ומשכילים, היה הכפר ג'מאסין כפר קטן שתושביו עסקו בעיקר בגידול תאואים (ג'מוסים). חיות אלה גדלות באיזור ביצות ומקורות מים. הסמיכות לנחל הירקון ואיילון אפשרו לתושבי הכפר את גידול הג'מוסים, עיסוק שכנראה העניק לכפר את שמו. במהלך השנים פחת העיסוק בגידול הג'מוסים, ובשנת 1945 לא נותרו עוד ג'מוסים באיזור. עם התפתחותה של תל-אביב עברו התושבים לעיסוקים אחרים כגון משק חלב, חקלאות ופרדסנות.

מאז שנעזבו על ידי הפלסטינים, תושביהם המקוריים, שופצו בתי הכפר, הורחבו ושונו עד לבלתי היכר. עם זאת, מראה הצריפים העלובים הטובלים בירוק לעומת מגדלי השיש והזכוכית המתנשאים אל על מכיוון שכונת צמרת החדשה, מעלה שאלות על מקומם של תושבים שהיו ואינם, ואודות גורל התושבים היהודים שאותם מבקשים היום לפנות לטובת שיכונם של רמטכ"לים לשעבר, מנהלים, עורכי דין ושאר אנשי הגמוניה.

خلافا لقرية الشيخ مؤنس، التي كان سكانها من الأثرياء والمتعلمين، كانت قرية جماسين صغيرة اشتغل سكانها بالأساس بتربية الجواميس التي تعيش في مناطق المستنقعات ومصادر المياه. قربها من وادي أيالون ونهر اليركون أتاح للسكان تربية الجواميس وهو ما منح القرية أسمها. مع مرور السنين انحسر الاشتغال بتربية الجواميس، وفي العام ١٩٤٥ لم يبق في المنطقة أثر للجواميس. مع تطور تل أبيب انتقل السكان إلى أشغال أخرى مثل إنتاج الحليب والزراعة والبيارات.

منذ أن تركها الفلسطينيون، سكانها الأصليون، تم ترميم بيوت القرية، وتوسيعها وتغييرها على نحو لا يُمكن معه التعرّف عليها. مع هذا فإن مشهد البراكيات الهشة الغارقة وسط الخضرة مقابل أبراج الرخام والزجاج المرتفعة إلى عنان السماء من جهة حي «تسميرت» الجديد، يطرح الأسئلة عن موقع السكان الذين كانوا هنا وحيال مصير السكان اليهود المعرضين للإخلاء لصالح إسكان قائدي أركان سابقين ومحامين وباقي رجالات الصفوة المهيمنة. نوصي بالتجول بين البيوت الواطئة بين العشب

חלקו הדרומי של הכפר נהרס זה מכבר לטובת הקמתם של מגדלי מגורים יוקרתיים, וסביר להניח שלא רחוק היום שגם החלק שנותר מהכפר יפנה את מקומו לטובת מגדלי בבל החדשים.

מומלץ להסתובב בין הבתים הנמוכים, בינות הצמחייה המקומית שמזכירה ג'ונגל פראי, ולנסות ולדמיין כיצד חיו כאן לפני למעלה משישים שנה מאות פלסטינים שכיום אינם פה עוד.

الذي يذكرنا بغابة وحشية وتخيل كيف عاش هنا قبل حوالي ستين عاما مئات من الفلسطينيين الذين لم يعودوا هنا.

الجزء الجنوبي من القرية هُدم من زمان لصالح إقامة أبراج سكنية فخمة ويبدو أنه لن يكون بعيدا ذاك اليوم الذي سيُهدم فيه الجزء المتبقي من القرية لصالح أبراج بابل الجديدة.

סָמִּיל

נמשיך לתחנתנו הבאה, במתחם השוכן בין הרחובות אבן גבירול, ארלוזרוב, בן סרוק וז'בוטינסקי – הוא כפר סמיל. גם מקום זה זכה לשם עברי המאזכר את שמו הערבי: מתחם סמל. כדי להגיע מג'מאסין לסמיל נוסעים דרומה על דרך נמיר עד לרחוב ארלוזרוב, בו פונים ימינה (מערבה). ממשיכים עד הפנייה ימינה לרחוב בן סרוק ושם מחפשים חניה.

5 נתחיל את הסיור בפינתו הדרום־מערבית של המתחם, בפינת הרחובות אבן גבירול וארלוזרוב. קיר התמך הגבוה שלפנינו מסתיר מאחוריו את שרידיו של רכס הכורכר שעליו שכן הכפר, וכיום נמצאים בו שרידיו. נצעד מטרים ספורים מזרחה על רחוב ארלוזרוב, עד שנראה משמאל גרם מדרגות. מדרגות אלה מובילות אל מה שהיה מרכז הכפר סמיל עד 1948.

صُمّيل (المسعودية)

نواصل السير إلى المحطة التالية وهي المنطقة الواقعة بين شارع ابن جبيرول وأرلوزوروف وبن سروك وجابوتينسكي ـ قرية صُميل. موقع حظي باسم عبري يذكرنا باسمه العربي ـ منطقة سمل. للوصول من جماسين إلى صُميل نسافر جنوبا عبر شارع نمير حتى شارع أرلوزوروف الذي نتجه فيه يمينا (إلى الغرب). نواصل السير حتى المنعطف يمينا إلى شارع بن سروك حيث نفتش عن موقف.

5 نبدأ الجولة في الزاوية الجنوبية ـ الغربية للمنطقة، في زاوية ابن جبيرول وأرلوزوروف. الجدار الاستنادي أمامنا يخفي من ورائه بقايا تلة الكركار التي قامت عليها القرية حيث نرى هناك بعض آثارها. نسير بعض الخطوات نحو الشرق على شارع أرلوزوروف إلى أن نرى على يسارنا مطلع درج. هذا الدرج يقودنا إلى ما كان مركزا لقرية صُميل حتى العام ١٩٤٨.

בדומה לשני הכפרים האחרים שבהם ביקרנו היום, גם כפר סמיל שוכן על גבי רכס הכורכר המלווה את חופה של הארץ מדרומה לצפונה. הסיבה להתיישבות על גבי רכס זה היתה נעוצה באפשרות להשקיף ממנו ולשמור על השדות, וכך ללכת לישון בלב שקט. יש הסוברים כי כפר סמיל נקרא על שם רכס זה. סמיל בערבית משמעותו אדמה יבשה – כמו אבן החול הקשה המכונה כורכר.

גרעין הכפר הבנוי נותר על כנו, והוא מתנשא מעל מפגש הרחובות ארלוזרוב ואבן גבירול. אך גם עתידם של שרידים אלה מוטל בספק: מזה מספר שנים פועלים יזמים בעזרת בתי המשפט לפנות את דיירי המתחם היהודים-ישראלים לטובת הקמתו של מתחם מגורים ומסחר יוקרתי.

على غرار القريتين الأخريين اللتين زرناهما اليوم، كذلك كانت قرية صُميل على مرتفع الكركار الذي يرافق ساحل البلاد من جنوبه إلى شماله. السبب في الاستيطان على هذا المرتفع مصدره الإشراف منه على حراسة الحقول والاطمئنان إليها. يُعتقد أن قرية صُميل سميت باسم هذا المرتفع. صميل بالعربية معناها الأرض الصلبة ـ مثل حجارة الكركار. نواة القرية المبنية بقيت على حالها، وهي ترتفع فوق ملتقى شارعي أرلوزوروف وإبن جبيرول. إلا أن مستقبل هذه الآثار غير معروف: منذ سنوات يحاول مبادرون بمساعدة المحاكم إخلاء سكان المنطقة اليهود ـ الإسرائيليين لصالح إقامة منطقة سكنية تجارية فاخرة.

6 في نهاية الدرجات نتجه يسارا. هناك نجد مدخلا لزقاق ضيق غير متوقع. في نهاية الزقاق وبعد أن

גרעין הכפר הבנוי נותר על כנו, והוא מתנשא מעל מפגש הרחובות ארלוזרוב ואבן גבירול. في نهاية الدرجات نتجه يسارا. هناك نجد مدخلا لزقاق ضيق غير متوقع.

6 בקצה המדרגות נפנה שמאלה, שם נמצא כניסה לסמטה צרה ובלתי צפויה. בקצה הסמטה, לאחר שחוצים מבנה חסר גג, מגיעים למרפסת פתוחה וייחודית המשקיפה על רחוב אבן גבירול. כאן תוכלו לתפוס בעין את בתי סמיל, כמו גם את רכס הכורכר שעליו בנוי הכפר, אל מול הבלוק התל-אביבי הטיפוסי ומגדל המאה המתנוסס מעל.

מגדל המאה הוקם בשנות השמונים במרכז מתחם סמיל בתכנונו של האדריכל ניסן כנען. המגדל מתנשא לגובה 77 מטרים. בסמוך לו ניצב בית הכנסת היכל יהודה, שתכנן האדריכל יצחק טולדנו. שני המבנים יחד שייכים לגל השני של חיסול מתחם סמיל ומחיקתו על ידי מבנים חדשים. לשלב הראשון השתייכו בניין גימנסיה הרצליה ומתחם בתי ההסתדרות, שנבנו בשנות החמישים. השלב השלישי, שלצערנו קרב ובא, יביא לחיסולו של המתחם ההיסטורי החשוב הזה באופן מוחלט.

نمر عبر بناية بدون سقف نصل إلى شرفة مفتوحة ومميزة تشرف على شارع ابن جبيرول. من هنا يُمكن أن تروا بيوت صُميل وكذلك مرتفع الكركار الذي قامت عليه القرية قبالة العمارة السكنية النموذجية في تل أبيب وبرج «همئاة» الذي يظهر من فوق.

برج «همئاة» أقيم في الثمانينيات في مركز منطقة صُميل بتصميم المهندس المعماري نيسان كنعان. يرتفع البرج لعلوّ ٧٧ مترا. بجواره كنيس هيخال يهودة. الذي خططه المهندس المعماري يتسحاك طوليدانو. البنايتان تنتميان للطور الثاني من تصفية منطقة صُميل ومحوها بإقامة مبانٍ جديدة. في الطور الأول جاءت بناية جمناسيا هرتسليا ومجمع مبنى الهستدروت اللذين بُنيا في الخمسينيات. المرحلة الثالثة، المقتربة منّا لأسفنا الشديد، من شأنها أن تُجهز على هذه المنطقة التاريخية الهامة بشكل تام.

גם כאן יושבי המקום, דיירים יהודים-ישראלים, לא מקבלים את פני האורחים בסבר פנים יפות, אלא בחשדנות והססנות. עשרות שנים של מאבקים משפטיים בינם לבין יזמים המבקשים לממש את ערכי הקרקע הביאו למתחים בלתי פוסקים, והתושבים אינם ידועים כמארחים לדוגמא, כך שמומלץ שלא למשוך תשומת לב רבה.

שני מקומות נוספים בכפר שכדאי לראות הם מסגד הכפר, 7 בית משפחת צרפי. 8 מסגד הכפר הפך אחרי 1948 לבית כנסת. הבניין נמצא בקצה גוש המבנים שביניהם הסתובבנו כעת, ושלט מודיע כי זהו "בית כנסת סולם יעקב". על פי עדויות פליטים, מסגד הכפר היה ללא תקרה, אלא משטח בטון חשוף עם מחראב קטן – גומחה בקיר הדרומי של המסגד שמראה את כיוון התפילה, הוא כיוון מכה. נקודת אור אחת בסיפורה של סמיל היא שייעודו המקורי של המבנה כבית תפילה נשמר, כאז ועד היום.

هنا أيضا لا يستقبل السكان اليهود - الإسرائيليين الضيوف بحفاوة وإنما بالشك والتردد. فعشرات السنوات من الصراع بينهم وبين المبادرين على قيمة الأرض أفضت إلى توتر دائم فيما لا يُعرف السكاك كمضيفين جيدين وعليه، من المفضل عدم جذب الأنظار.

هناك موقعان آخران في القرية نوصي برؤيتهما وهما مسجد القرية 7 وبيت عائلة صرفي 8 . تحول المسجد بعد العام ١٩٤٨ لكنيس. المبنى موجود في طرف مجموعة المباني التي تجولنا بينها من لحظات وتشير إليه لافتة كتب عليها «كنيس سولام يعقوب». حسب شهادات لاجئين فإن مسجد القرية كان بدون سقف وكان عبارة عن مساحة مفتوحة من الباطون مع محراب صغير - كوّة في الحائط الجنوبي للمسجد تدلّ على وجهة الصلاة، وجهة مكة. نقطة ضوء واحدة في قصة صُميل وهي أنه تمّ الحفاظ على الغرض من المبنى كبيت صلاة منذ ذلك الوقت إلى اليوم.

כניסה לבית בכפר סמיל. ברקע: ׳מגדל המאה׳ // مدخل بيت في قرية صميل ووراءه "مجدال همئاة"

בית משפחת צרפי הוא המבנה שברחוב בן סרוק 25. דרויש צרפי, שהיום גר בג׳לג׳וליה, נולד כאן, בבית הזה, בשנת 1940. אביו עבד כשומר שדות בסמוך לנחל הירקון. "עד השלטון הבריטי", צרפי מספר, "היתה המשפחה בעלת הכוח החזק בכפר, ומוח׳תאר הכפר התמנה מתוכה. עם הכיבוש הבריטי עבר הכוח למשפחת אבו ג׳בארה, החמולה השנייה בכפר, שהיתה ביחסים טובים עם הבריטים". בית משפחת צרפי, בדומה לשאר בתי הכפר, נבנה טלאים על גבי טלאים במהלך השנים. בשנים האחרונות נהרסים אגפיו של הבית בשלבים, עד שמן הסתם ייעלם מהמקום ושטחו יהיה לחלק ממגרש החניה הסמוך.

עד מלחמת 1948 היו היחסים בין ערביי סמיל לשכניהם היהודים מורכבים. הקשרים היו בעיקרם כלכליים, אך מנגד נחשדו תושבי הכפר כי נטלו חלק במאורעות תרצ"ח, חשדות שגררו עמן פעולות אלימות נגדם מצד אנשי האצ"ל. המלחמה ב–1948 ומניעת שיבת הפליטים הפלסטינים לאחר

بيت عائلة صرفي هو المبنى في شارع سروك ٢٥. درويش صرفي، الذي يعيش الآن في جلجولية، ولد هنا في هذا البيت العام ١٩٤٠. وكان أبوه حارسا للحقول لصق نهر اليركون. « حتى الحكم البريطاني - يقول صرفي - كانت العائلة صاحبة النفوذ الأقوى في القرية، وكان المختار من أبنائها. مع الاحتلال البريطاني انتقل النفوذ إلى عائلة جبارة، الحمولة الثانية في القرية التي كانت في علاقات طيبة مع البريطانيين». بيت عائلة صرفي مثل البيوت الأخرى أقيم إضافة على إضافة بمرور الزمن. في السنوات الأخيرة تم هدم أقسام البيت على مراحل، إلى أن يختفي من المكان ويتحوّل إلى جزء من موقف السيارات.

حتى العام ١٩٤٨ كانت العلاقات بين عرب صُميل وبين اليهود مركبة. العلاقات كانت اقتصادية بالأساس ومع هذا يُشك في أن سكان القرية كانوا ضالعين في أحداث ١٩٣٩ الأمر الذي استقدم عليهم عمليات عنيفة من عناصر منظمة «إيتسل». حرب العام ١٩٤٨ ومنع عودة اللاجئين الفلسطينيين بعد

שזו תמה, מימשה את הטיהור האתני של הארץ – גם אם בהצלחה חלקית בלבד.

על רגע העזיבה מספר דרויש צרפי: "לא הבנתי את המצב טוב, עד שהגענו מסמיל ליפו. אבא שלי הריח את המלחמה שעומדת לפרוץ, והחליט לקום ולעזוב את הכפר. סמכתי על אבא והלכתי אחריו. אבא פחד מהפתעות, הוא ראה הרוגים משני הצדדים והחליט יום אחד לקום ולעזוב. הוא לקח משאית והעלה עליה את כולנו. כך עזבנו את הכפר דרך תל־אביב, עד למה שהיום נקרא שכונת גבעת עלייה בדרום יפו". צרפי ממשיך ומספר על מסעה של המשפחה לאחר מכן: "משם התגלגלנו ללוד, ומלוד לשכם. בשכם ישבנו תחילה בבית ספר, ואחר כך הגיעו מאונר"א [סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטים פלסטינים] והקימו מחנה פליטים שבו גרנו באוהל במשך שנה. אחר כך התפצלה המשפחה: אבא שלי עבר לג'לג'וליה, שם היתה לו חלקת אדמה שאותה הוא עיבד, ואנחנו עברנו לגור בקלקיליה, לבית אבן אמיתי. בשנת 1949,

انتهائها حققت التطهير العرقي للبلاد ـ وإن كان بنجاح جزئي فحسب.

يقول درويش صرفي حول الرحيل عن القرية: «لم أفهم الوضع جيدا إلا بعد أن وصلنا من صُميل إلى يافا. كان والدي قد استشعر الحرب الوشيكة الوقوع فقرر ترك القرية. اعتمدت على والدي ومشيت وراءه. خاف والدي من المفاجآت وكان رأى قتلى من الجانبين وقرر في أحد الأيام أن يرحل. أخذ شاحنة وحملنا عليها جميعا. هكذا رحلنا عن القرية طريق تل أبيب إلى ما يسمى اليوم جبعات علياة في يافا». ويُضيف صرفي عن رحلة العائلة لاحقا: «من هناك وصلنا إلى اللد ومن اللد إلى نابلس. في نابلس أقمنا في البداية في مدرسة، بعدها وصلوا من الأونروا وأقاموا مخيم لاجئين عشنا فيه في خيمة لمدة سنة. بعدها تفرقت العائلة: والدي انتقل إلى جلجولية حيث امتلك قطعة أرض افتلحها وانتقلنا نحن للعيش في قلقيلية إلى بيت حجر حقيقي. في العام ١٩٤٩، في أعقاب اتفاقيات الهدنة وتعديلات الحدود، تحولت جلجولية إلى جزء من إسرائيل،

בעקבות הסכמי שביתת הנשק ותיקוני הגבול, ג'לג'וליה הפכה לחלק מישראל, כך שיצא שאבא שלי היה מעבר לגבול בנפרד מהמשפחה. ארבע שנים לא גרנו ביחד, אבל בשנת 1951 אבא שלי הגיש בקשה לאיחוד משפחות, וחזרנו לגור יחד כולם בג'לג'וליה".

עבד אלהאדי עלי, שהיה בן 17 בעת שעזב עם משפחתו את ביתו בסמיל וכיום גר בלוד, מספר: "באו אלינו קצינים יהודים ואמרו לנו שכדאי שנעזוב את הכפר לשבוע או שבועיים עד שיירגע ונחזור לבתים. אחר כך בא גם מוח'תאר הכפר איברהים אבו ג'בארה שאמר שהיהודים ייכנסו עם מכות וייקחו את הנשים שלנו ויאנסו אותן. אז סבא שלי אמר שעדיף שנעזוב את סמיל ונחזור אחר כך. עזבנו את הכול מאחור".

وهكذا كان والدي عبر الحدود منفصلا عن العائلة. لم نعش سوية لمدة أربع سنوات، لكن في العام ١٩٥١ قدم والدي طلبا للم الشمل وعدنا كلنا للعيش معه في جلجولية».

عبد الهادي علي الذي كان في الـ ١٧ من عمره عندما رحل مع عائلته عن بيته في صميل ويعيش اليوم في اللد يقول: «جاء إلينا ضباط يهود وقالوا أنه من الأفضل لنا أن نترك البيت لمدة أسبوع أو اثنين حتى تهدأ الأمور ثم نعود إلى بيوتنا. بعدها جاء أيضا مختار القرية إبراهيم أبو جبارة أن يهود سيدخلون علينا بالقوة ويأخذون نساءنا ويغتصبونهن. عندها قال جدي أنه من الأفضل أن نترك صُميل ونعود إليها فيما بعد. تركنا كل شيء خلفنا».

לא רק יפו היתה כאן לפני תל־אביב: גם סמיל, ג'מאסין, שיח' מונס, סלמה, מנשיה, אבו כביר, פרדסים רבים ובתי קברות.

ليست يافا وحدها كانت هنا قبل تل أبيب كذلك صُميل وجماسين والشيخ مؤنس وسلمة والمنشية وأبو كبير وبيارات كثيرة ومقابر.

בית הקברות עבד אלנבי 9

מסמיל נמשיך עם רחוב ארלוזרוב מערבה עד קצהו, המגיע למרגלות מלון הילטון תל־אביב. לא רבים יודעים, אך האדריכל יעקב רכטר, שתכנן את בית המלון המפואר הזה בראשית שנות השישים, יצר מחווה בעיצוב חזית הבניין למבנה אחר המצוי בקרבתו, הוא מבנה קבר השיח' – שריד מבית הקברות עבד אלנבי, השוכן כיום בלב הגן, דרומית למלון הילטון: מרפסות המלון מדמות את לבני הכורכר של הגדר המקיפה את הקבר.

בית הקברות המוסלמי עבד אלנבי כולל היום רק כמה עשרות קברים, אך במקור השתרע שטח בית הקברות על תחום רחב בהרבה. בעקבות הקמת "מחנה יונה", שפונה בינתיים, פיתוח גן העצמאות והקמת בית המלון, נאספו ורוכזו העצמות. בית הקברות מתוחם כיום בגדר האבן של קבר השיח', וסגור למבקרים.

مقبرة عبد النبي 9

نواصل السير من صُميل مع شارع أرلوزوروف غربا حتى نهايته عند فندق هيلتون تل أبيب. كثيرون لا يعرفون، أن المهندس المعماري يعقوب ريختر الذي خطط الفندق الفاخر بداية الستينيات يغازل مبنى مجاور من خلال تصميم واجهة الفندق وهو مبنى قبر شيخ - أثر من مقبرة عبد النبي الذي يقوم الآن وسط الحديقة جنوب فندق هيلتون: شرفات الفندق تحاكي حجارة الكركار في السور الذي يحيط بالقبر.

المقبرة الإسلامية عبد النبي تشمل اليوم بضع عشرات من القبور علما بأن المقبرة امتدت في الماضي على مساحة أوسع بكثير. في أعقاب إقامة «معسكر يونة» الذي تم إخلاؤه، وإقامة حديقة «هعتسمؤوت» والفندق تم تجميع العظام وتركيزها. المقبرة محاطة الآن بسور من حجارة الكركار لقبر الشيخ وهي مغلقة أمام الزوار.

בבית הקברות עבד אלנבי החלו לקבור מתים בשנת 1878. מאז המשיך בית הקברות להיות מקום קבורה פעיל למשך 70 שנה, כשהוא משרת את כפרי הסביבה סמיל וג'מאסין. החל מראשית המאה העשרים קברו בו גם מתים מיפו, וזאת בעקבות מגיפת הכולרה שפשטה בעיר. לאחר כינונה של מדינת ישראל הוזנח בית הקברות ומצבו הדרדר והפך לבית שימוש לא רשמי לעוברים ושבים. בראשית שנות השישים נמכר שטח בית הקברות על ידי יו"ר ועד הנאמנים של ערביי יפו סעיד הבאב, מה שסימן את סופו של בית הקברות. כיום, כל שנותר מבית הקברות הוא מבנה הקבר המפואר של עבד אלנבי והחצר שבחזיתו הצפונית, אליה רוכזו כל הקברים שנותרו במקום בשנות השישים. מבנה הקבר עדיין משמש כאתר לעשיית צרכים עבור מחוסרי בית וכן לעסקאות סמים, ולכן מומלץ לבקר בו רק בשעות היום. מבעד לשער הברזל ניתן לחצות את מצבות הקברים המתפוררות ולבקר במבנה התפילה, המורכב מאבן כורכר שנחצבה במקום. המבנה כשלעצמו נבנה במספר שלבים

بدأت عملية دفن الموتي في مقبرة عبد النبي في العام ١٨٧٨. وظلّت المقبرة قيد الاستعمال لمدة ٧٠ عاما في خدمة قرى المنطقة مثل صُميل وجماسين. ابتداء من مطلع القرن العشرين دفنوا فيها أمواتا من يافا في أعقاب وباء الكوليرا الذي انتشر في المدينة. بعد إقامة دولة إسرائيل تم إهمال المقبرة التي ساء وضعها وتحولت إلى مرحاض للمارة. في نهاية الستينيات بيعت المقبرة بأيدي رئيس لجنة الأمناء في يافا سعيد هباب وهو ما كان بداية لطمس المقبرة. وكل ما تبقى منها اليوم هو قبر عبد النبي والساحة في جهته الشمالية حيث تم تركيز كل القبور التي بقيت هناك في الستينيات. لا يزال القبر حتى الآن موقعا لقضاء الحاجة بالنسبة لعديمي المسكن وصفقات المخدرات. نوصي بزيارته في ساعات الصباح فقط. يُمكن المرور عبر شواهد القبور المتفككة وزيارة قاعة الصلاة المبنية من حجارة كركار تم قطعها من الصخور في الموقع. أقيم البناء نفسه على مراحل وفي حقب مختلفة وفيه خمس كوى صلاة وضريح قبر مبني من حجارة الكركار المحلية. سمي القبر على أسم النبي محمد

בית קברות עבד אל נבי השוכן בלב הגן הכלוא בין רחוב הירקון ומצוק הכורכר התלול //
مقبرة عبد النبي التي تقوم في قلب الحديقة المحصورة بين شارع اليركون وجرف الكركار الحاد

ותקופות, ובו לא פחות מחמש גומחות תפילה, וכן מצבת קבר שאף היא מורכבת מאבן כורכר מקומית. הקבר נקרא על שמו של הנביא מחמד (המכונה גם עבד אלנבי), אך אין כל מידע על זהות האדם הקבור בה, שסביר להניח שהיה דמות חשובה ומרכזית בימים רחוקים.

מכאן אפשר לראות את אבני גדר הכורכר המקיפה את בית הקברות, כשברקע מרפסות מלון הילטון המדמות אותן. מדרומנו נמצאת יפו, כלת הים. מנמל יפו הפליגו עשרות אלפים מתושביה של בירת הנפה אל גלות כפויה. לא רק יפו היתה כאן לפני תל־אביב: גם סמיל, ג'מאסין, שיח' מונס, סלמה, מנשיה, אבו כביר, פרדסים רבים ובתי קברות.

(الذي يسمى أيضا عبد النبي) لكن ليس هناك أية معلومات عن هوية الشخص المدفون الذي يُعتقد أنه كان شخصا مهما في أيام مضت.

من هنا يُمكن رؤية حجارة السور الكركارية الذي يحيط القبور ومن فوق شرفات فندق هيلتون التي تحاكيها. على جنوبنا تقع يافا عروس البحر. من مينائها أبحر عشرات آلاف السكان إلى الشتات القسري. ليست يافا وحدها كانت هنا قبل تل أبيب كذلك صُميل وجماسين والشيخ مؤنس وسلمة والمنشية وأبو كبير وبيارات كثيرة ومقابر.

// מקורות //

דן יהב (2004), **יפו כלת הים – מעיר ראשה לשכונות עוני, דגם לאי-שוויון מרחבי**, תל־אביב: תמוז.

מיכאל יעקובסון וסימה צפוני (2005), 'כפר סומייל – מציאות של פליטים, פולשים ויזמים', פרויקט אקדמי במסגרת לימודים במחלקה לאדריכלות, האקדמיה לאמנות ועיצוב בצלאל, ירושלים.

מוריס בני (1991), **לידתה של בעיית הפליטים הפלסטינים, 1947–1949**, תל־אביב: עם עובד.

זוכרות את שיח' מונס, חוברת בהוצאת עמותת זוכרות.

// المصادر //

دان ياهف (٢٠٠٤), **يافا عروس البحر ـ من مدينة عامرة إلى حي فقر، نموذج لغياب العدل المكاني**، تل أبيب: تموز.

ميخائيل يعقوبسون وسيما تسفوني (٢٠٠٥), قرية صميل ـ واقع اللاجئين والغزاة والمبادرين، وظيفة سمينار في إطار دراسة الهندسة المعمارية، أكاديمية الفنون والتصميم بتسلئيل، القدس.

موريس بيني (١٩٩١), **ولادة مشكلة اللاجئين الفلسطينيين, ١٩٤٧ – ١٩٤٩**, تل أبيب: عام عوفيد.

ذاكرات الشيخ مؤنس, كراسة من إصدار جمعية «زوخروت»..

מרצפות מצוירות מציצות מתחת להריסות בית בכפר סמיל // بلاطات منقوشة تبرز من تحت أنقاض بيت في قرية صميل

מודעה על קיר צריף בג׳מאסין // إعلان على جدار براكية في جماسين